

Катерина КОЛІСНІЧЕНКО

СУТНІСТЬ І ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ

Досліджено внутрішні і зовнішні джерела виникнення податкових ризиків держави. Визначено, що значна кількість ризикоутворюючих факторів може здійснювати вплив на конкретний ризик.

Стан і тенденції розвитку оподаткування в Україні, які широко обговорює громадськість, перебувають у центрі уваги законодавців, вчених, працівників фіскальних органів різних рівнів. Тому процес удосконалення вітчизняної податкової системи знаходиться в постійному русі, свідченням чому є прийняття Податкового кодексу України.

Нагально постає необхідність забезпечити належне наповнення бюджетів усіх рівнів, у тому числі шляхом мінімізації втрати доходів, а в суспільно-політичному плані – знайти прийнятні пропорції узгодження інтересів платників податків і держави в особі фіскального відомства. Повній реалізації цієї мети перешкоджають податкові ризики, на виникнення яких впливають різноманітні фактори.

Від з'ясування факторів виникнення податкових ризиків та дієвих заходів щодо їх знешкодження багато в чому залежить ефективне функціонування податкової системи загалом. Відтак, зважаючи на серйозність проблеми, дослідження загроз з боку податкових ризиків вкрай актуальне як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Вивченню податкових ризиків присвятили свої праці як вітчизняні науковці: В. Андрущенко [1], О. Вовчак [3], О. Долгий [6], Н. Євченко [7], О. Жигаленко [8], Г. Коломієць [9], А. Крисоватий [11], Н. Павленко [14] тощо, так і зарубіжні вчені: А. Леушев [12], М. Мигунова [13], Т. Циркунова [20] та ін. На

особливу увагу заслуговують праці вітчизняних вчених щодо факторів виникнення податкових ризиків, зокрема, В. Вітлінського [2], В. Гранатурова [4], О. Десятнюк [5], О. Тимченка [2], І. Ясенової [4] тощо.

Мета нашої статті – дослідити сутність податкових ризиків держави в особі фіскальних органів, розглянути внутрішні і зовнішні фактори їх виникнення, згрупувавши за певними ознаками.

Ризиками охоплені всі елементи і структурні складові сфери оподаткування, вони властиві всім без винятку суб'єктам податкових правовідносин. Ризики оподаткування – це не випадковий результат діяльності, а об'єктивна реальність функціонування податкової системи в середовищі, що постійно трансформується і знаходиться під впливом різних факторів.

Ми погоджуємося з думкою Н. Євченко, що питання визначення поняття “податковий ризик” на сьогодні дискусійне, оскільки протилежні позиції тих, хто платить податки, і тих, хто їх збирає [7, 32]. Тому необхідно розділити податкові ризики на ризики для держави та для платників податків. Це важливо, оскільки в економічній літературі не часто можна спостерігати поділ цієї категорії на два поняття.

Податковий кодекс України дає наступне визначення: “Податковий ризик – це ймовірність недекларування (неповного декларування) платником подат-

ків податкових зобов'язань, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за яким покладено на Міністерство доходів і зборів України” [16].

Доречно зіставити різні точки зору провідних вчених-економістів, які вивчали дану проблематику (табл. 1).

Таблиця 1

**Зіставлення різних поглядів науковців
на визначення поняття “податковий ризик”**

№ п/п	Автори	Визначення	Суб'єкт ризику	Коментар
1.	Т. Циркунова, М. Мигунова	Податковий ризик – це загроза для суб'єкта податкових відносин понести фінансові чи інші втрати, пов'язані з процесом оподаткування [20; 13]	всі учасники податкових правовідносин	Визначення є зрозумілим, доречно вживати термін “суб'єкти податкових правовідносин”, оскільки податковий ризик потрібно розглядати не тільки з економічної, а й юридичної точки зору. Не вказано внаслідок чого виникають такі фінансові втрати
2.	В. Вітлінський, О. Тимченко	Податковий ризик – імовірність недоотримання фактичних податкових надходжень порівняно з плановими (прогнозованими) [2, 132]	держава	В даному визначенні не вказано, внаслідок чого виникають недоотримання доходів бюджету
3.	А. Леушев	Податковий ризик – це ймовірність фінансових (або інших) втрат, пов'язаних з процесом нарахування та сплати податків [12, 39]	всі учасники податкових правовідносин	Не вказано, для якого саме суб'єкта виникають податкові ризики. Зазначено, що тільки певна діяльність суб'єктів призводить до втрат
4.	В. Гранатуров, І. Ясенова	Податковий ризик – це економічна категорія, яка характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності щодо забезпечення надходжень коштів до бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів унаслідок можливого впливу (дії) на нього низки об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, які не враховуються при його плануванні [4, 91]	держава	Визначення містить достатньо інформації, але є громіздким та складним для запам'ятовування
5.	О. Жигаленко	Податкові ризики – імовірна можливість порушень податкового законодавства, які, у свою чергу, є критеріями відбору для проведення контрольних дій з боку фіскальних органів [8, 43]	держава	У даному визначенні акцентується увага на порушенні податкового законодавства, але існують фактори, які не залежать від діяльності суб'єктів податкових правовідносин. Не вказано, до яких наслідків призводить виникнення податкових ризиків
6.	О. Вовчак, І. Кеменяш	Податкові ризики – навмисне або ненавмисне порушення суб'єктами підприємницької діяльності податкового законодавства [3, 42]	держава	Не тільки суб'єкти підприємницької діяльності порушують законодавство, не вказано до яких наслідків призводить таке порушення
7.	В. Андрущенко, Т. Тучак	Втрата податкових надходжень при потенційній можливості їх одержати [1, 76]	держава	Не вказано в результаті чого можливі дані втрати, хоча визначення сформульовано коротко та зрозуміло
8.	Н. Євченко	Податковий ризик – економічна категорія, що відображає характерні особливості податкових відносин, які виражаються в об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, притаманних процесам управління та прийняття рішень в сфері оподаткування, що супроводжуються можливими загрозами та невикористаними можливостями для учасників податкових відносин [7, 39]	всі учасники податкових правовідносин	В цілому визначення є повним, хоча і досить громіздким та складним для запам'ятовування

Твердження авторів подано в хронологічній послідовності згідно з опублікованими працями, починаючи з 2005 р. Ми не завжди погоджуємося з думками вчених, тому свої коментарі висловили поряд з визначеннями авторів.

Ми погоджуємося з О. Десятнюк, що податкові ризики спричиняють негативні економічні наслідки як для платника податків, так і держави в цілому [5, 58]. Податкові ризики для держави завжди пов'язані з фінансовими втратами, вираженими в грошовому еквіваленті, у зв'язку з недонадходженням до бюджету запланованих сум податків і зборів. Платник податків може зазнати несприятливих податкових наслідків, які можуть і не виражатися у фінансових втратах. Наприклад, податковий орган може здійснити примусову виїмку документів платника податків, припинити операції з рахунку, відмовити у видачі довідки про відсутність заборгованості по податках для участі платника податків в тендерах, арешт майна, ухвалення податковим органом забезпечувальних заходів при винесенні ухвали тощо.

Отже, ми пропонуємо дати наступне визначення: податкові ризики держави – це ймовірність настання негативних і непередбачуваних для фінансових інтересів держави наслідків, що виникають у сфері оподаткування в результаті поведінки, діяльності або бездіяльності будь-кого з учасників процесу податкових відносин (платників, податкових агентів, функціонерів Міністерства доходів і зборів України). Запропонована нами дефініція тим відрізняється від відомих раніше, що вказано на виникнення ризиків в результаті поведінки, діяльності або бездіяльності учасників податкових правовідносин.

Багатогранність поняття ризику обумовлена різноманітністю факторів, що характеризують особливості конкретного виду діяльності. Їх прийнято називати ризи-

коутворюючими, розуміючи під цим сутність процесів або явищ, які сприяють виникненню того чи іншого виду ризику, та визначають його характер.

В. Гранатуров і І. Ясенова вважають, що ризик пов'язаний з вибором визначених альтернатив, і в цьому полягає його суб'єктивний характер. Об'єктивне існування ризику обумовлює ймовірна сутність багатьох природних, соціальних та техногенних процесів, багатоваріантність матеріальних та ідеологічних відносин, у котрі вступають суб'єкти соціально-економічного життя.

Ми погоджуємося з думкою науковців, що в сучасних умовах основну увагу зосереджено на податкових ризиках, виникнення яких супроводжується кримінально-правовими факторами [4, 86]. Зокрема, В. Коротун [10], Т. Паєнко [15], О. Тимченко [17; 18; 19], А. Яковлева [21] в своїх працях розглядають ухилення від сплати податків як один із основних факторів виникнення податкових ризиків держави.

Однак фактори виникнення ризиків у сфері оподаткування слід розглядати в більш широкому аспекті.

Фактори ризику можуть бути класифіковані залежно від ступеня впливу суб'єкта податкових правовідносин на ступінь реалізації цих факторів, а саме на об'єктивні та суб'єктивні (табл. 2).

В. Вітлінський і О. Тимченко наводять широку класифікацію факторів виникнення податкових ризиків, однак не враховують форс-мажорні фактори та екологічні. В. Гранатуров і І. Ясенова не розглядають в своїх працях психологічні чинники. Такі фактори, як форс-мажорні та екологічні об'єднані в одну групу природно-кліматичних. На нашу думку, визначення "природно-кліматичні" несе в собі розуміння кліматичних умов тієї чи іншої місцевості.

Найбільш розповсюдженим підходом до класифікації ризикутворюючих факторів є

Погляди науковців щодо факторів виникнення податкових ризиків

Автор	Фактори виникнення податкових ризиків та їх характер
О. Десятнюк	Соціально-економічний характер; організаційно-правовий характер; нормативно-правовий характер [5, 75]
В. Вітлінський, О. Тимченко	Соціально-економічний характер; організаційно-правовий характер; нормативно-правовий характер; фіскальна психологія платника; зміни в податковій політиці; недоліки планування та прогнозування; галузеві особливості та види діяльності платника [2, 136]
В. Гранатуров, І. Ясенова	Природно-кліматичні; кримінально-правові; політико-економічні; організаційно-управлінські [4, 93]
Г. Коломієць	Макроекономічні фактори (пов'язані із політичними змінами та структурною перебудовою економіки); мікроекономічні фактори – найбільш значущі (пов'язані з організаційно-методологічними змінами); фактори непередбаченої дії або форс-мажорні обставини (пов'язані з впливом природних та геополітичних факторів) [9, 30]

їх поділ на внутрішні, які виникають у процесі діяльності держави, Міністерства доходів і зборів України, та зовнішні, які виникають як результат діяльності фізичних та юридичних осіб, форс-мажорних обставин тощо.

На нашу думку, внутрішні ризики доцільно поділити на ризики адміністрування, кримінальні, інформаційні та фіскально-психологічні (рис. 1). Ризики адміністрування – це ті, які виникають внаслідок недосконалого податкового менеджменту і проведення фіскальними органами не на належному рівні контрольної роботи. Дану групу ризиків доцільно поділити на: організаційно-управлінські і контрольні ризики.

Організаційно-управлінські ризики пов'язані з недосконалістю механізму проведення обліку платників податків, постійною плінністю кадрів, а також наявністю різних точок зору щодо вирішення тієї чи іншої ситуації.

На виникнення контрольних ризиків впливають наступні фактори: недосконала організація і планування виїзних контрольних заходів, відсутність необхідних даних

для проведення ефективного контролю, неналежний контроль при реєстрації і обліку платників податків, при перевірці звітності і нарахуванні податків до бюджету, при стягненні податкової заборгованості, а також затягування судових процесів.

Інформаційні ризики – це ризики, які виникають внаслідок просочування конфіденційної інформації, незаконного використання інтелектуальної власності, недостовірності даних при прийнятті управлінських рішень. Кримінальні ризики – це ризики, передумовою яких є корупція, шахрайство, перевищення службових повноважень, обов'язків, зловживання владою.

Фіскально-психологічні ризики охоплюють податковий тиск на платників податків, податкову культуру, а також психологічний стан працівників фіскальних органів.

Зовнішні ризики, в свою чергу, поділяють на соціально-демографічні, економічні, фіскально-психологічні, власне податкові, кримінально-правові, політичні, нормативно-правові, науково-технічні, форс-мажорні та екологічні (рис. 2).

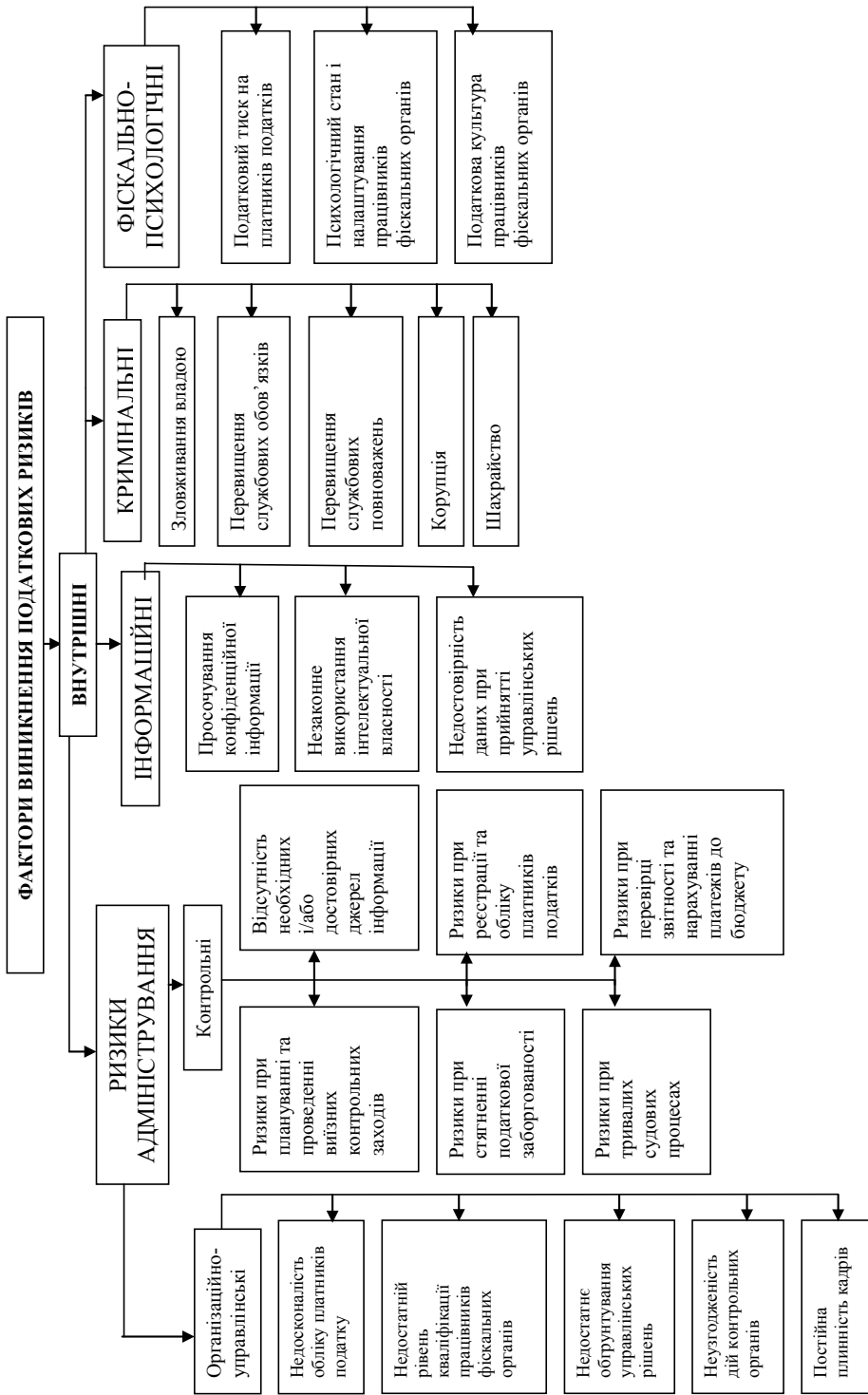

Рис. 1. Внутрішні фактори виникнення податкових ризиків держави

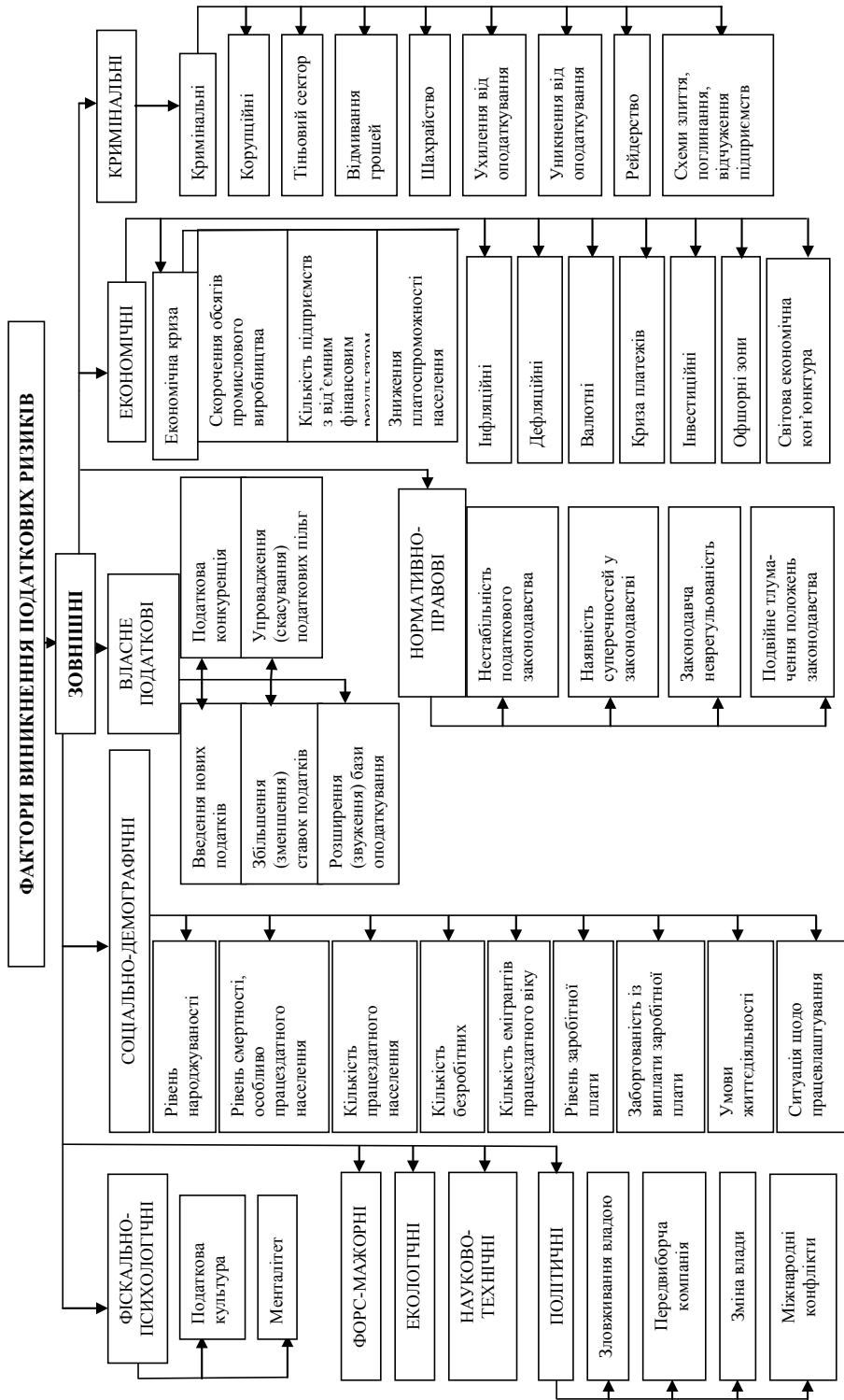

Рис. 2. Зовнішні фактори виникнення податкових ризиків держави

Ми поділяємо загальноприйнятій природно-кліматичний чинник на форс-мажорні (стихійні лиха, війни, непередбачені ситуації тощо) та екологічні (залежать безпосередньо від діяльності суспільства, наприклад, необережне поводження або недотримання правил техніки безпеки на небезпечних об'єктах виробництва) фактори.

Виникнення фіскально-психологічних ризиків пояснюється сформованою податковою культурою платників податків, а також менталітетом населення.

У досліджуваних нами джерелах не згадується про такий не менш важливий фактор, як науково-технічний прогрес. Адже саме розвиток цієї сфери економіки безпосередньо впливатиме на розміри надходжень до бюджету. З розробкою та впровадженням нових технологій з'являється можливість збільшити обсяги виробництва, розширити асортимент або виробити нову продукцію, а також забезпечити населення робочими місцями. На жаль, через недостатнє фінансування науково-технічної сфери спостерігається тенденція до виїзду за кордон талановитої молоді та розробки нових технологій на користь інших держав.

Доцільним, вважаємо також поділити фактори на економічні (економічна політика в державі та за її межами), соціально-демографічні (умови та рівень життя, народжуваність і смертність населення) та політичні (політична ситуація в державі та за її межами), оскільки кожен фактор має широке коло своїх характеристик. Ці чинни-

ки пов'язані між собою і можуть впливати один на одного.

Ми пропонуємо виокремити такий фактор, як власне податковий, який охоплює тільки основні елементи оподаткування (база оподаткування, види податків, пільги, ставки та податкову конкуренцію). Завищена база оподаткування, завищені ставки податку, наявність значної кількості пільг, а також міжнародна податкова конкуренція, коли платники податків переїжджають до країн з нижчими ставками оподаткування, призводять до виникнення податкових ризиків держави. На рис. 2 показана деталізація нормативно-правових (недосконалість законодавства) та кримінальних (його порушення) чинників.

Усю сукупність факторів ризику, які були проаналізовані вище, ми поділяємо на групи (природні, індивідуально обумовлені та суспільно-економічні). До природних належать екологічні та форс-мажорні. До другої групи – індивідуальні особливості (психологія, риси характеру, досвід та ін.) учасників податкових правовідносин. Всі інші можна віднести до суспільно-економічних (рис. 3).

Існує багато факторів впливу на податкові ризики, залежно від умов розвитку податкової сфери значимість кожного з них може змінюватися. Крім того, з'являється можливість виникнення нових.

На основі вищезазначеного можемо зробити висновки, що ризик виникає внаслідок діяльності, бездіяльності або поведінки суб'єктів податкових правовідносин. Його

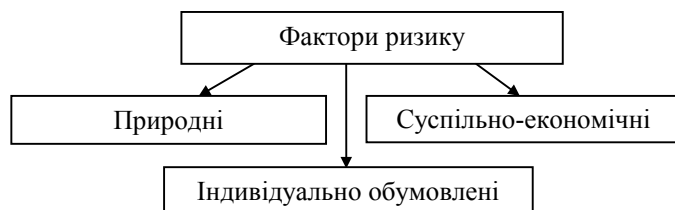

Рис. 3. Загальна класифікація факторів виникнення податкових ризиків держави

прояв є результатом дії певного фактора, який, у свою чергу, виступає фактором виникнення іншого ризику. Наприклад, зміни в податковому законодавстві (збільшення ставок податків, розширення бази оподаткування, скасування податкових пільг) породжують згортання бізнесу, що призводить до скорочення обсягів виробництва, зростання кількості безробітних, тіньового сектору, та зовнішньої міграції.

Література

- Андрущенко В., Тучак Т. Ризики – сигнали тривоги в оподаткуванні // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2 (49). – С. 74–83.
- Вітлінський В., Тимченко О. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 132–139.
- Вовчак О., Кеменяш І. Податкові ризики в системі управління економічною безпекою підприємницьких структур України // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 41–46.
- Гранатуров В., Ясенова І. Податкові ризики держави: визначення та класифікація // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 86–94.
- Десятнюк О. Моніторинг податкових ризиків: теорія та практика: Моногр. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 312 с.
- Долгий О. Роль та значення виявлення податкових ризиків в процесі модернізації дослідчих перевірок // Науковий вісник Академії державної податкової служби України: Збірник наукових праць. – 2002. – № 4 (18). – С. 202–205.
- Євченко Н. Податкові ризики в діяльності банку // Часопис економічних реформ. – 2011. – № 2. – С. 31–40.
- Жигаленко О. Удосконалення адміністрування податкових ризиків при плануванні документальних форм податкового контролю // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 42–50.
- Коломієць Г. Податкові ризики: сутність та класифікація // Ринок цінних паперів. – 2009. – № 6. – С. 27–33.
- Коротун В. Проблеми мінімізації сплати податків в Україні // Економіка, фінанси, право. – 2010. – №6. – С. 21–24.
- Крысоватый А., Десятнюк О. Мониторинг налоговых рисков в системе финансовой безопасности государства // Сборник трудов научной конференции “Современные аспекты финансового управления экономическими процессами”. – Севастополь, 2005. – С. 60–64.
- Леушев А. Методологические подходы к механизму и управления налоговыми рисками // Финансы и кредит. – 2007. – № 17. – С. 39–44.
- Мигунова М., Цыркунова Т. Методика формирования экспертной оценки значимости налоговых рисков // Финансовый менеджмент. – 2007. – №2. – С. 93–105.
- Павленко Н. Податкові ризики // Ваш податковий адвокат. – 2008. – № 12. – С. 12–16.
- Паснтко Т. Мінімізація податкових платежів та її наслідки для держави // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 44–52.
- Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.10. Із змінами, внесеними згідно із Законом N 2856-VI (2856-17) від 23.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
- Тимченко О. Джерела ризиків податкового боргу // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2009. – № 4. – С. 145–155.
- Тимченко О. Фактори впливу на стан податкової заборгованості в Україні // Держава та регіони. – 2009. – №5. – С. 146–153.
- Тимченко О., Сибірянська Ю. Прогнозування податкового боргу на основі абсолютної та відносної оцінки податкових ризиків // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 34–43.
- Цыркунова Т., Мигунова М. Налоговые риски: сущность и классификация // Финансы и кредит. – 2005. – № 33. – С. 48–53.
- Яковлева А. Основні причини виникнення податкового боргу // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 4 (118). – С. 228–233.